

פרשת ויחי

(ע"פ הרב לורד יהונתן זקס, הרב הראשי לאנגליה)

הדרמה של היחסים הסוערים בין אחים גדולים וקטנים, שפוקדת את "גיבורי" ספר בראשית החלה מאז קין והבל, ומגיעה לשיא מוזר בסיפור של בני יוסף. יעקב/ישראל מתקרב לסוף ימיו. יוסף בא לבקר אותו, ומביא איתו את שני בניו, מנשה ואפרים. זהו האירוע היחיד, שבין סב לנכדים, המוזכר בספר בראשית. יעקב מבקש מיוסף לקרב את הילדים, כדי שיוכל לברך אותם. ההמשך מתואר בפרטים מדוקדקים:

"וַיִּקַּח יוֹסֵף אֶת שְׁנֵיהֶם, אֶת אֶפְרַיִם בְּיָמֵינוּ מִשְׁמָאל יִשְׂרָאֵל, וְאֶת מְנַשֶּׁה בְּשִׁמְאלוֹ מִיְמֵינוּ יִשְׂרָאֵל, וַיִּגַּשׁ אֵלָיו. וַיִּשְׁלַח יִשְׂרָאֵל אֶת יָמִינוֹ וַיִּשֶׁת׀ עַל רֹאשׁ אֶפְרַיִם וְהוּא הֹצֵעִיר, וְאֶת שְׁמָאלוֹ עַל רֹאשׁ מְנַשֶּׁה, שֹׁפֵל אֶת יָדָיו כִּי מְנַשֶּׁה הַבְּכוֹר... וַיֵּרָא יוֹסֵף כִּי יֹשִׁית אָבִיו יָד יָמִינוֹ עַל רֹאשׁ אֶפְרַיִם וַיֵּרַע בְּעֵינָיו, וַיִּתְמָךְ יָד אָבִיו לְהִסִּיר אֹתָהּ מֵעַל רֹאשׁ אֶפְרַיִם עַל רֹאשׁ מְנַשֶּׁה. וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל אָבִיו לֹא כֵן אָבִי, כִּי זֶה הַבְּכוֹר, שִׁים יָמִינְךָ עַל רֹאשׁוֹ. וַיִּמָּאֵן אָבִיו וַיֹּאמֶר, יָדְעִיתִי בְנִי יָדְעִיתִי, גַּם הוּא יִהְיֶה לָעַם וְגַם הוּא יִגְדֹּל; וְאִוֶּלֶם, אֲחִיו הַקָּטָן יִגְדֹּל מִמֶּנּוּ, וְזָרְעוֹ יִהְיֶה מְלֵא הַגּוֹיִם. וַיְבָרְכֶם בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר, בָּךְ יִבְרָךְ יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר, יִשְׁמְךָ אֱלֹקִים כְּאֶפְרַיִם וְכַמְנַשֶּׁה, וַיִּשֶׂם אֶת אֶפְרַיִם לְפָנֵי מְנַשֶּׁה (בראשית מח, יג-יד, יז-כ).

לא קשה להבין את הדאגה של יוסף כדי שאביו יברך את הבכור בראשונה. שלוש פעמים העדיף אביו את הצעיר על פני המבוגר יותר, וכל פעם התוצאה הייתה טרגדיה. יעקב, הצעיר, ביקש לתפוס את מקומו של אחיו הגדול, עשו. הוא העדיף רחל הצעירה על פני לאה. והוא העדיף את הצעיר שבין בניו, יוסף או בנימין, על פני המבוגרים יותר, ראובן, שמעון ולוי. התוצאות היו הרות אסון. התנכרות מעשו, מתח בין שתי האחיות, ואיבה בין בניו. ליוסף עצמו היו צלקות: הוא נזרק לבור על ידי אחיו, שבתחילה תכננו להרוג אותו, ובסופו של דבר הוא נמכר לעבד במצרים. האם אביו לא למד לקח?

או אולי, הוא חשב שאפרים – אותו יוסף החזיק בידו הימנית – הוא הבכור? האם יעקב היה מודע למה שהוא היה עושה? האם הוא לא הבין שהוא מסתכן בהארכת המשטמה המשפחתית לדור הבא? כי אם לא בגלל זה, איזו סיבה אפשרית היה לו להעדיף את צעיר נכדיו על פני הבכור. הוא לא ראה אותם לפני אותו מעמד. הוא לא ידע דבר עליהם. כאן לא הייתה שייכת כל סיבה מהאפיזודות הקודמות, לא הייתה שייכת כאן. אם כן, מדוע העדיף יעקב את אפרים

על מנשה?

יעקב ידע שני דברים, וכאן טמון ההסבר. הוא ידע ששהות משפחתו במצרים לא תהיה לזמן קצר. טרם עוזבו את כנען, הופיע ה' אליו במחזה: "אַל תִּירָא מִרְדָּה מִצְרַיִם, כִּי לְגוֹי גָדוֹל אֲשִׁימָךְ שָׁם. אֲנֹכִי אֲרֹד עִמָּךְ מִצְרַיִם, וְאֲנֹכִי אֶעֱלֶךָ גַּם עֲלֵה, וְיוֹסֵף יִשִּׁית יָדוֹ עַל עֵינֶיךָ. (בראשית, מו, ג-ד)

במילים אחרות זאת הייתה התחלת הגלות הארוכה שה' הודיע לאברהם במחזה ושהתורה מתארת כמלווה ב-אִימָה וְשִׁכָּה גְדֹלָה (טו, יב). הדבר השני שידע יעקב היה את שם נכדיו, מנשה ואפרים. שילוב של שני העובדות האלה הספיק.

כשיוסף יצא סוף סוף מבית הסוהר והפך למושל בארץ מצרים, הוא התחתן ונולדו לו שני בנים. וככה מתארת התורה את לידתם: "וַיֹּסֶף יָלֵד שְׁנֵי בָנִים, בְּטָרֶם תָּבֹא שְׁנַת הָרָעָב, אֲשֶׁר יָלְדָה לוֹ אֶסְנַת בֵּת פּוֹטִי פְרַעֲכָן אִוֵּן. וַיִּקְרָא יוֹסֵף אֶת שֵׁם הַבְּכוֹר מְנַשֶּׁה, כִּי נִשְׁנִי אֱלֹקִים אֶת כָּל עֲמָלִי וְאֶת כָּל בֵּית אָבִי. וְאֶת שֵׁם הַשֵּׁנִי קָרָא אֶפְרַיִם, כִּי הִפְרֵנִי אֱלֹקִים בְּאֶרֶץ עֲנִי." (בראשית, נ-נב).

בקיצור נמרץ, התורה מרמזת על חוויה של גלות שעתידה לחזור ולהישנות פעמים רבות במשך הדורות. בתחילה הרגיש יוסף הקלה.

הסתיימו שנות העבדות, ואחר כך שנות בית הסוהר. יוסף עלה לגדולה. בכנען, הוא היה הבן הצעיר בין אחד עשרה הבנים של משפחה נוודית של רועים. כעת, במצרים, הוא היה במרכז התרבות הגדול ביותר של העולם העתיק, שני רק לפרעה במעמד ובכח. אף אחד לא הזכיר לו את הרקע שלו. עם גלימותיו, טבעותיו ומרכבותיו המלכותיות הוא היה נסיך מצרי (כמו שמושה יהיה בעתיד). העבר הווה זיכרון מריר, שהוא ביקש להסיר מדעתו. מנשה פירשו "לשכוח".

אבל ככל שהזמן עבר, יוסף החל להרגיש תחושות שונות לחלוטין. כן, הוא הצליח. אבל העם הזה לא הייתה האומה שלו. בהחלט משפחתו הייתה, במונחים המקובלים, לא מכובדת, לא מתוחכמת. ואולם, הם נשארו משפחתו. הם היו דפוס האם למה שהוא היה. למרות שהם היו לא יותר מאשר רועים (מעמד שהמצרים תעבו), האלוקים דיבר איתם – לא אליל שמש, או נהר או מוות, הפנתיאון המצרי – אלא הא-ל בורא שמים וארץ, שלא השכין את כבודו במקדשים, בפירמידות עם חליפות שריון של כח, אלא דיבר ללב האדם בקול, שהעלה משפחה פשוטה לגדולה מוסרית. עד הזמן שנולד בנו השני, יוסף עבר שינוי עמוק בלבו. בהחלט, היו לו כל הקישוטים של הצלחה ארצית "הִפְרֵנִי אֱלֹקִים" – אבל מצרים הפכה ל-"בְּאֶרֶץ עֲנִי".

מדוע? כי זו הייתה גלות.

במחקר הסוציולוגי על קבוצות של מהגרים קיים מושג הנקרא חוק הנסן: "הדור השני מבקש להיזכר במה שהדור הראשון מבקש לשכוח". יוסף עבר את השינוי הזה באופן מהיר מאוד. הוא כבר היה מושלם עת בנו השני נולד. כשהוא נתן לו את השם אפרים, הוא היה מזכיר את מה שהוא היה מנסה לשכוח כשנולד מנשה: מי הוא, מאין בא, לאן הוא שייך.

לברכת יעקב לאפרים לפני מנשה לא היה קשר עם גילם, אבל היה קשר הדוק מאוד עם שמם. ביודעו שאלה היו שני הילדים הראשונים במשפחה שנולדו בגלות, ביודעו גם כן שהגלות תהיה ארוכה, ולעיתים קשה ואפלה, יעקב ביקש לאותת לדורות הבאים שתהיה מתיחות תמידית בין הרצון לשכוח (להתבולל, להיטמע, להרדים את תקוות השיבה) ובין הדחף לזכור (הידיעה שזוהי גלות, שאנחנו חלק מסיפור אחר, שהבית הסופי נמצא במקום אחר). ילד השכחה (מנשה) יכול לקבל ברכות. אבל גדולות יותר תהיין הברכות של ילד (אפרים) שזוכר את העבר, ואת העתיד שהוא חלק מהם.